

Wojciech Włodarkiewicz

Stan bezpieczeństwa wewnętrznego w województwie tarnopolskim (1 stycznia 1939–31 sierpnia 1939 roku)

Niepodległość i Pamięć 25/3 (63), 159-188

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wojciech Włodarkiewicz

Wydział Cybernetyki Wojskowej Akademii Technicznej

Stan bezpieczeństwa wewnętrznego w województwie tarnopolskim (1 stycznia 1939–31 sierpnia 1939 roku)

Słowa kluczowe

bezpieczeństwo wewnętrzne, województwo tarnopolskie, rok 1939, zagrożenia, mniejszości narodowe

Streszczenie

Artykuł ukazuje stan badań oraz zachowania źródeł odnośnie do podjętego tematu i na tym tle najważniejsze wydarzenia (podzielone chronologicznie na trzy podrozdziały) w województwie tarnopolskim w okresie od 1 stycznia 1939 r. do wybuchu II wojny światowej, które wpłynęły na stan bezpieczeństwa województwa. Większość mieszkańców województwa tarnopolskiego, w tym osób narodowości ukraińskiej i żydowskiej, pozostała w badanym okresie lojalna wobec państwa polskiego, w różnych formach uczestnicząc w działaniach zwiększających potencjał militarny RP, m.in. przekazując środki na Fundusz Obrony Narodowej i Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej. W artykule ukazano też działalność nielicznych mieszkańców badanego województwa, głównie członków i sympatyków Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, którzy podejmowali różne próby destabilizacji sytuacji i stwarzali realne zagrożenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego tego obszaru. Ta sytuacja wywoływała przeciwdziałanie polskich władz i organów bezpieczeństwa. W końcowej części artykułu ukazano przebieg mobilizacji alarmowej i powszechnej w województwie tarnopolskim oraz jej wpływ na stan bezpieczeństwa.

Stan badań i zachowania źródeł

Stan bezpieczeństwa i polskich przygotowań wojennych w województwie tarnopolskim w okresie od stycznia do końca sierpnia 1939 roku należą do tematów incydentalnie podejmowanych przez badaczy, ponieważ najczęściej stanowią początkowy, niewielki fragment syntezy¹, edycji źródeł² czy relacji uczestników³ kampanii polskiej 1939 roku oraz wspomnień mieszkańców województwa tarnopolskiego⁴, monografii działań wojennych w Małopolsce Wschodniej we wrześniu 1939 roku⁵ oraz monografii, podejmującej problem stosunku mieszkańców czterech województw południowo-wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej (w tym województwa tarnopolskiego) do państwa polskiego⁶.

Dokumenty, przydatne do analiz podjętego w artykule problemu badawczego, znajdują się w polskich instytucjach, głównie w Archiwum Akt Nowych (AAN), lecz mają szczątkowy charakter. Najbardziej nas interesujący z zasobu AAN zespół akt Urzędu Wojewódzkiego w Tarnopolu tworzy jedynie 45 jednostek archiwalnych, liczących 0,55 mb akt, które zawierają cenne dokumenty, ale głównie dotyczące wydarzeń do 1937 roku⁷.

¹ C. Grzelak, *Kresy w czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku*, wyd. I, Warszawa 1998; C. Grzelak, H. Stańczyk, *Kampania Polska 1939 roku. Początek II wojny światowej*, Warszawa 2005; T. Jurga, *Obrona Polski 1939*, Warszawa 1990; *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 1, cz. 1, Londyn 1951; cz. 2, Londyn 1954; cz. 3, Londyn 1959; cz. 4, Londyn 1986.

² *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów*, t. 1, *Geneza i skutki agresji*, red. E. Kozłowski, Warszawa 1994; t. 2, *Działania Frontu Ukraińskiego*, red. S. Jaczyński, Warszawa 1996.

³ *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*, oprac. C. Grzelak, Warszawa 1999; *Wrzesień 1939 w relacjach i wspomnieniach*, oprac. M. Cieplewicz, E. Kozłowski, Warszawa 1989.

⁴ C. Blicharski, *Tarnopolanina żywot niepokorny*, wyd. I, Biskupice 1996, wyd. II poprawione, Warszawa 2013.

⁵ W. Włodarkiewicz, *Lwów 1939*, wyd. II, Warszawa 2007; idem, *Przedmoście rumuńskie 1939*, wyd. II, Warszawa 2012.

⁶ W. Włodarkiewicz, *Przed zagładą. Społeczeństwo Wołynia i Małopolski Wschodniej wobec państwa polskiego (1935–1939)*, Warszawa 2013.

⁷ *Archiwum Akt Nowych. Informator o zasobie archiwalnym*, t. 1, oprac. E. Kołodziej, współpraca W. Bieńkowska, B. Nowożytny, Warszawa 2009, s. 521.

Z kolei w posiadaniu Centralnego Archiwum Wojskowego, obecnie wchodzącego w skład Wojskowego Biura Historycznego, jest m.in. zespół Samodzielnego Referatu Informacyjnego Dowództwa Okręgu Korpusu nr VI Lwów także o bardzo skromnej objętości oraz relacje uczestników kampanii polskiej 1939 roku, które najczęściej zawierają również opis przebiegu mobilizacji Wojska Polskiego, część z nich ukazuje realizację jej zadań w garnizonach województwa tarnopolskiego. Dokumenty aktowe lub relacje, przydatne w procesie badań podjętego tematu, posiadają też: Archiwum Wschodnie w Warszawie⁸, Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego⁹ oraz Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie¹⁰.

Z placówek zagranicznych bardzo przydatny jest zasób dokumentów aktowych i relacji z zasobu Archiwum Instytutu Polskiego gen. Sikorskiego w Londynie¹¹. Należy podkreślić, że ważnym czynnikiem, który obecnie skłania polskich historyków do podjęcia badań nad dziejami wschodnich województw RP, w tym i województwa tarnopolskiego, w okresie międzywojennym jest możliwość przeprowadzenia kwerend w archiwach ukraińskich. Z powodu stanu zachowania źródeł w archiwach polskich naukowe opracowanie zdefiniowanego w tytule pracy tematu badawczego nie byłoby możliwe bez źródeł z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie (Центральний Державний Історичний Архів України – CDIAU)¹² oraz z Państwowego Archiwum Obwodu Tarnopolskiego (Державний

⁸ Zawiera relacje mieszkańców województw wschodnich (w tym tarnopolskiego), które w 1939 r. znalazły się pod okupacją Związku Radzieckiego.

⁹ Znajdują się tam pamiętniki i wspomnienia obywateli polskich narodowości żydowskiej, ich początkowe fragmenty najczęściej zawierają opisy wydarzeń na kresach wschodnich RP, w tym w województwie tarnopolskim.

¹⁰ Wytworzone przez Korpus Ochrony Pogranicza, w przypadku województwa tarnopolskiego przez Brygadę KOP „Podole”.

¹¹ Głównie zespół: Kampania wrześniowa 1939 r., kolekcja płk. Bąkiewicza, zawierająca relacje obywateli polskich, represjonowanych w ZSRR w latach 1939–1941 i zwolnionych po układzie Sikorski – Majski.

¹² CDIAU funkcjonuje w obiektach dawnego Archiwum Ziemińskiego. R. Nowacki, *Archiwum Krajowe Akt Grodzkich i Ziemińskich we Lwowie w latach 1879–1933*, „Rocznik Lwowski” 2003, s. 79; A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich*, Toruń 1982, s. 129.

Архів Тернопільської Облaсті – DATO) oraz w mniejszym stopniu z innych ukraińskich archiwów obwodowych, głównie z Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego (Державний Архів Львівської Облaсті – DALO) i Państwowego Archiwum Obwodu Wołyńskiego w Łucku (Державний Архів Волинської Облaсті – DAWO), które również dysponują dokumentami wytworzonymi przez Tarnopolski Urząd Wojewódzki w 1939 roku, rozsyłanymi wg rozdzielnika do urzędów w sąsiednich województwach.

DATO posiada bardzo bogate zasoby dokumentów aktowych, wytworzonych w okresie międzywojennym przez polską administrację, w tym zespół: Tarnopolski Urząd Wojewódzki (fond 231), który liczy 11 842 jednostek archiwalnych, czy zespół: Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Tarnopolu (fond 274) – 6 097 jednostek archiwalnych. Do najcenniejszych źródeł ze zbiorów DATO należy zaliczyć miesięczne Sprawozdania sytuacyjne wojewody tarnopolskiego z ruchu politycznego i Sprawozdania sytuacyjne ze stanu bezpieczeństwa wojewody tarnopolskiego oraz dzienne Raporty sytuacyjne Komendy Wojewódzkiej Policji Państwowej w Tarnopolu, w tym ostatnie z września 1939 roku.

Charakterystyka województwa tarnopolskiego

W Rzeczypospolitej Polskiej po odzyskaniu niepodległości wprowadzono zmiany w podziale administracyjnym: 20 stycznia 1920 roku Sejm zniósł ustawą galicyjski Sejm i Wydział Krajowy, a Ustawa z 3 grudnia 1920 roku¹³ podzieliła obszar byłej Galicji na cztery województwa: krakowskie, lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie, do którego włączono 17 powiatów: Borszczów, Brody, Brzeżany, Buczacz, Czortków, Husiatyn, Kamionka, Podhajce, Przemyślany, Radziechów, Skałat, Tarnopol, Trembowla, Zaleszczyki, Zbaraż, Zborów oraz Złoczów¹⁴. Od 1 września 1921 roku administracją województwa tarnopolskiego kierowali wojewodowie za pośrednictwem Urzędu

¹³ Ustawa weszła w życie 20 grudnia 1920 roku.

¹⁴ G. Zamojski, *Zmiany podziałów administracyjnych na terenie województw południowych w latach 1918–1939*, [w:] *Historia – Archiwistyka – Ludzie. Księga pamiątkowa w pięćdziesiątą rocznicę powołania Archiwum Państwowego w Rzeszowie*, red. J. Basta, G. Zamojski, Warszawa–Rzeszów 2000, s. 226–229.

Wojewódzkiego¹⁵, ostatnim wojewodą tarnopolskim od 16 kwietnia 1937 do 17 września 1939 roku był mgr Tomasz Malicki¹⁶.

Województwo tarnopolskie od północy sąsiadowało z województwem wołyńskim, od zachodu z lwowskim, od południa, wzdłuż Dniestru z Rumunią oraz z województwem stanisławowskim, a od wschodu, wzdłuż Zbrucza ze Związkiem Radzieckim. W 1939 roku powierzchnia województwa tarnopolskiego wynosiła 16,5 tys. km², składało się ono z 17 powiatów, 36 miast, 169 gmin wiejskich i 1 215 gromad¹⁷. Stolica województwa w 1931 roku liczyła 33,9 tys. mieszkańców, a ludność województwa 1 600,4 tys., z tego 268,5 tys. w miastach, a 1 331,9 tys. na obszarach wiejskich¹⁸.

W celu odtworzenia struktury narodowej województwa, przy licznych zastrzeżeniach, przydatne są dane spisu powszechnego z 1931 roku. Zgodnie z nim 789 tys. (49,3%) jego mieszkańców posługiwało się językiem polskim jako ojczystym, 402 tys. (25,1%) ukraińskim, 326,2 tys. (20,4%) ruskim, 78,9 tys. (4,9%) jidysz lub hebrajskim, a 2,7 tys. (0,2%) niemieckim. Przydatna jest również analiza wyznaniowa: 586,9 tys. mieszkańców (36,7%) zadeklarowało wyznanie rzymskokatolickie obrządku łacińskiego, 872 tys. (54,5%) obrządku greckokatolickiego, 39,9 tys. (8,4%) mojżeszowe, 3,1 tys. (0,2%) ewangelickie, a 1,5 tys. (0,1%) prawosławne. Analizując strukturę narodowościową i wyznaniową zauważamy, że województwo tarnopolskie było dualistyczne pod względem narodowym. W dwóch powiatach (Tarnopol i Skalał) zdecydowanie przeważali Polacy, w kolejnych czterech ludności polskiej było nieznacznie więcej niż ukraińskiej, a w ośmiu pozostałych dominowali Ukraińcy¹⁹.

¹⁵ *Województwo tarnopolskie*, red. B. Rzepecki, Tarnopol 1931, s. 301.

¹⁶ C.E. Blicharski, *Tarnopol w latach 1809–1945 (od epizodu epopei napoleońskiej do wypędzenia)*, Biskupiec 1993, s. 282; *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 176; J. Majchrowski, *Ewolucja funkcji wojewody jako przedstawiciela rządu*, Warszawa 2011, s. 86.

¹⁷ *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Tarnopolskie*, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Statystyka Polska, seria C, z. 78, Warszawa 1938; *Mały rocznik statystyczny Polski. Wrzesień 1939 r.–czerwiec 1941*, wyd. II, Warszawa 1990, s. 2.

¹⁸ *Mały rocznik statystyczny Polski...*, op. cit., s. 2, 16.

¹⁹ *Mały Rocznic Statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 22–25.

Analizując strukturę zawodową ludności województwa zauważamy, że większość utrzymywała się z rolnictwa, wg danych z 1931 roku w województwie było 293 584 gospodarstw o łącznej powierzchni 886 498 hektarów, najwięcej gospodarstw do 1 ha – 63 534 oraz od 1 do 2 ha – 69 604²⁰. W województwie nie było surowców mineralnych i większych zakładów przemysłowych, poza fabrykami tytoniowymi w Monasterzyskach i Jagielnicy oraz kamieniołomami pod Trembowlą²¹.

Województwo tarnopolskie w pierwszym kwartale 1939 roku

W ocenie wojewody tarnopolskiego mgra Malickiego stan bezpieczeństwa w województwie tarnopolskim w styczniu 1939 roku był „zupełnie dobry” z powodu braku aktywności komunistycznej²² oraz członków Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN). Mało aktywne, z wyjątkiem Tarnopola z powodu zaangażowania w wybory do Rady Miejskiej, były też związki zawodowe, do tego na terenie województwa nie odnotowano strajków. Natomiast 31 stycznia o godz. 20.30 posterunek Policji Państwowej w Szybalinie otrzymał wiadomość o prowadzeniu ćwiczeń wojskowych przez uzbrojonych członków Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. Wysłany policyjny patrol natknął się na ok. 30 mężczyzn, których wezwał do zatrzymania, jednak uczestnicy ćwiczeń nie wykonali polecenia i ostrzelali policjantów. W tej sytuacji policjanci odpowiedzieli ogniem z karabinów, w konsekwencji jeden mężczyzna zginął, a czterech zostało rannych. Po tym zajściu, w wyniku podjętego dochodzenia, zatrzymano 10 podejrzanych o udział w nocnych ćwiczeniach Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów²³.

²⁰ *Województwo tarnopolskie*, op. cit., s. 98–99.

²¹ A. Zapalec, *Ziemia tarnopolska w okresie pierwszej okupacji sowieckiej 1939–1941*, Kraków 2006, s. 20; G. Rąkowski, *Podole. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej*, cz. 2, Pruszków 2006, s. 42.

²² Z analizy dostępnych materiałów wynika, że po rozwiązaniu przez III Międzynarodówkę Komunistycznej Partii Polski jej członkowie lub sympatycy nie przejawiali aktywności, w tym nie prowadzili działalności politycznej skierowanej przeciwko państwu polskiemu.

²³ Państwowe Archiwum Obwodu Wołyńskiego, dalej: DAWO, f. 46, op. 9, spr.

W ocenie komendanta wojewódzkiego Policji Państwowej (PP) z początku stycznia 1939 roku w województwie tarnopolskim wzrosło napięcie z powodu licznych ukraińskich demonstracji, zorganizowanych pod koniec października oraz nasilenia sabotaży, ale policja stłumiła obie te formy działań. Jednak w związku z nadal napiętą sytuacją i zagrożeniem bezpieczeństwa, komendant wojewódzki PP zwrócił się z wnioskiem do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych o pozostawienie na stałe w województwie 11. Kompanii Rezerwowej Policji, najlepiej w Tarnopolu, z którego można by szybko dojechać do każdej miejscowości, zagrożonej ukraińskimi wystąpieniami²⁴. W związku z formowaniem nowych pododdziałów rezerwowych policji, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zapowiedziało rozmieszczenie na stałe w województwie tarnopolskim 1. Kompanii Zmotoryzowanej tej formacji²⁵.

W Tarnopolu 12 stycznia odbyło się zebranie Wojewódzkiej Rady Gospodarczej Wojewódzkiego Sekretariatu Porozumiewawczego Polskich Organizacji Społecznych²⁶. W jego trakcie gen. bryg. Gustaw Paszkiewicz, dowódca 12. Dywizji Piechoty, następująco określił znaczenie Małopolski Wschodniej dla obronności Rzeczypospolitej: „Obszar, bogactwa naturalne i granica z zaprzyjaźnioną z nami Rumunią, sprawiają, że Małopolska Wschodnia jest jednym z zasadniczych składników mocarstwowości Polski. Dziś wielokrotnie rośnie wartość tych ziem jako przedpiersia COP. Jeśli się przy tym zważy, że są to tereny wyprowadzające nas po najkrótszej drodze na Morze Czarne i Bałkany, to nie można odmówić im jednej z pierwszoplanowych ról w całość zagadnienia siły Państwa”. W dalszej części wystąpienia

4647, k. 17–19, Wojewoda tarnopolski, l. 15/Taj./39, Sprawozdanie sytuacyjne nr 1 ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc styczeń 1939, Tarnopol, 18 II 1939.

²⁴ DAWO, f. 231, op. 1, spr. 3541, k. 88, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Tarnopolu, nr 286/tjn./38, 11 kompania rez. policji – uznanie delegacji za stałą, Tarnopol, 2 I 1939.

²⁵ Ibidem, k. 84, MSW, nr P.B. 28/121/2/39, Do Urzędu Wojewódzkiego w Tarnopolu, Warszawa, 23 I 1939.

²⁶ Państwowe Archiwum Obwodu Tarnopolskiego, dalej: DATO, f. 274, op. 1, spr. 2975, k. 1–2, Urząd Wojewódzki Tarnopolski, nr PN.8/39, poufne, Rada Gospodarcza Wojewódzkiego Sekretariatu Porozumiewawczego POS w Tarnopolu – sprawozdanie, Tarnopol, 19 I 1939.

podkreślił: „Czołowym zagadnieniem całokształtu polityki wewnętrznej Polski jest dziś kwestia ukraińska”²⁷.

W ocenie wojewody tarnopolskiego stan bezpieczeństwa w województwie w lutym 1939 roku nie zmienił się, dlatego ponownie został oceniony jako „zupełnie dobry”. W tym okresie OUN zwiększyła swą aktywność w związku z wyborami do rad gromadzkich, starając się odwieść Ukraińców od kompromisu z Polakami. Zabity został komendant posterunku Policji Państwowej w Urmaniu, powiat Brzeżany, o co podejrzewano OUN²⁸. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy (KPZU) i związki zawodowe nadal nie były aktywne, nie odnotowano strajków, a zarejestrowani bezrobotni (było ich 9 078) nie demonstrowali. Analizując aktywność nielegalnego ruchu ukraińskiego, zauważono duże ożywienie młodzieży, która ulegając wpływom OUN, przystąpiła do walki w wyborach samorządowych bez zawierania żadnych kompromisów. Wśród ludności ukraińskiej nadal utrzymywały się pogłoski o bliskim wybuchu powstania, były one rozpowszechniane z zamiarem zrewolucjonizowania mas ukraińskich i wywołania nastrojów wrogości do wszystkiego, co polskie²⁹.

Samodzielny Referat Informacyjny DOK VI uzyskał informacje o wzroście aktywności ukraińskich nacjonalistów w m. Kozowa, m.in. w formie pogróżek pod adresem miejscowych Polaków³⁰.

Duchowieństwo greckokatolickie³¹ w województwie tarnopolskim w pierwszym kwartale 1939 roku angażowało się w działalność polityczną, naruszającą interes państwa polskiego i podważającą obowiąz-

²⁷ Ibidem, k. 7–8, zał. nr 3, Przemówienie gen. Paszkiewicza.

²⁸ Gdy komendant posterunku wychodził z mieszkania sołtysa wsi Dryszczowa 27 lutego o godz. 18.35 został ostrzelany z pistoletu Steyer kal. 9 mm. Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe, dalej: RGWA, f. 308, op. 1, dz. 39, k. 370, Meldunki Samodzielnego Referatu Informacyjnego Dowództwa Okręgu Korpusu nr VI do szefa Oddziału II Sztabu Głównego WP, Lwów, II.1939.

²⁹ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 4647, k. 73–80, Wojewoda tarnopolski, l. 27 Taj./39, Sprawozdanie ze stanu bezpieczeństwa za luty 1939 r., Tarnopol, III.1939.

³⁰ RGWA, f. 308, op. 1, dz. 39, k. 378, Meldunki SRI DOK VI do szefa O II SG, Lwów, 6 III 1939.

³¹ W zachowanych dokumentach, wytworzonych przez Urząd Wojewódzki Tarnopolski, brak charakterystyki postaw duchownych rzymskokatolickich.

zujący system prawny. Sprawozdanie wojewody zawiera opisy licznych czynów księży unickich, sprzecznych z obowiązującym stanem prawnym i niezgodnych z interesem państwa. Popełnili je duchowni z następujących powiatów: brodzkiego (4 duchownych), buczackiego (13), brzeżańskiego (4), kamioneckiego (1), kopyczyńskiego (7), podhajeckiego (7), przemysłańskiego (2), radziechowskiego (5), skałackiego (2), tarnopolskiego (16), trembowelskiego (3), zaleszczyckiego (3), zbaraskiego (2), zborowskiego (7) oraz złoczowskiego (8). Wśród przykładów sprzecznej z prawem działalności były m.in. następujące wydarzenia: proboszcz z Litowisk w gminie Pieniaki powiat Brody, gdy otrzymał wiadomość w czasie układania list kandydatów na radnych gromadzkich, że niektórzy Ukraińcy zamierzają kandydować z listy polskiej, to wzywał ich do siebie i zażądał wycofania się z wyborów oraz groził odebraniem dzierżaw cerkiewnej ziemi. Przeciwno proboszczowi 4 marca sporządzono doniesienie karne do prokuratura Sądu Okręgowego w Złoczowie. Natomiast proboszcz grekokatolickiej parafii w Suchodołach w powiat Brody w okresie sprawowania funkcji proboszcza w Połonicznej, powiat Kamionka Strumiłowa, dopuścił się „ruszczenia nazwisk polskich”, za co został ukarany przez Sąd Okręgowy w Złoczowie 2 sierpnia 1938 roku dwumiesięcznym aresztem z zawieszeniem na 3 lata.

Takich przykładów odnotowano znacznie więcej, do tego dochodziły wystąpienia polityczne niektórych księży, np.: „Dnia 22 marca br. ks. proboszcz z Turówki³² w powiecie skałackim po odprawieniu nabożeństwa wygłosił krótkie kazanie następującej treści: »Bracia i siostry – dzielę się z wami bardzo smutną wiadomością – Węgry zabrały nam Ukrainę Zakarpacką. Połała się krew naszych dostojników i 600 naszych braci. Co pozostało, aresztują i więżą. My byśmy im pomogli, ale nam nie wolno. Jeszcze bym wam więcej powiedział, ale nie mogę. Trzymajcie się jednak mocno i nie traćcie nadziei«. Po tych słowach głośno rozplakał się, co podziało tak na zebranych, iż wszyscy obecni wybuchli płaczem³³. Za ruszczenie nazwisk w wyciągach

³² W artykule pominięto nazwisko księdza.

³³ Archiwum Akt Nowych, dalej: AAN, MWRiOP, sygn. 930, k. 50–70, Wojewoda tarnopolski, nr B24/Taj., *Działalność duchownych katolickich, Do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, Tarnopol,*

metrykalnych, po dochodzeniu Wydziału Śledczego w Złoczowie, dwaj księża greckokatolicycy zostali skazani na 6 oraz 8 miesięcy więzienia w zawieszeniu na 5 lat³⁴.

Sytuacja polityczna województwa tarnopolskiego w marcu 1939 roku była zbliżona do okresu wcześniejszego, wybory samorządowe do rad gmin powiększyły polski stan posiadania o 8,4% mandatów radnych. Obóz Zjednoczenia Narodowego (OZN) zdobył ich 62,7%, w radach 28 miast Polacy uzyskali ogółem 294 mandaty na 472. Po wyborach aktywność OZN i komitetów porozumiewawczych skoncentrowała się na budowaniu gotowości społeczeństwa polskiego do zmiany sytuacji międzynarodowej. Po uzyskaniu przez Polskę wspólnej granicy z Węgrami, w całym województwie odbyły się zebrania i zgromadzenia publiczne oraz umocniły się nastroje patriotyczne, co w ocenie Urzędu Wojewódzkiego pozytywnie wpłynęło na stosunek jego mieszkańców do Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej³⁵. W marcu w województwie tarnopolskim ożywiła się działalność Stronnictwa Ludowego, wiązało się to z akcją zbierania podpisów pod wnioskiem-petycją do prezydenta Rzeczypospolitej prof. Ignacego Mościckiego o amnestię dla Wincentego Witosa³⁶.

Ukraińscy mieszkańcy województwa tarnopolskiego bardzo interesowali się sytuacją międzynarodową, a utworzenie autonomicznej Ukrainy Zakarpackiej nasiliło jesienią poprzedniego roku antypolskie nastroje części z nich. Zostały one dodatkowo wzmocnione pogłoskami o szybkim wybuchu wojny oraz inkorporacji trzech województw

20 V 1939, [w:] F. Rzemieniuk, *Walki polityczne greckokatolickiego duchowieństwa o niepodległość Ukrainy w okresie II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Siedlce 2000, s. 189–206.

³⁴ DATO, f. 274, op. 4, spr. 295, k. 1, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 8 z dnia 11 stycznia 1939, Tarnopol, 12 I 1939.

³⁵ Poza tym mieszkańcy województwa uczestniczyli w zbiórce środków na Fundusz Obrony Narodowej, który utworzono dekretem prezydenta RP 9 IV 1939 r.; M. Gieleciński, *Świadczymy społeczeństwu polskiemu na obronność państwa przed wybuchem II wojny światowej 1936–1939*, Poznań 2014, s. 68–69.

³⁶ DAWO, f. 46, op. 9a, spr. 1091, k. 1–2, Wojewoda tarnopolski l. 65/Taj./39, Sprawozdanie sytuacyjne nr 3 ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc marzec 1939, Tarnopol, 12 IV 1939.

południowo-wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej do Ukrainy Zakarpackiej, co miało być pierwszym etapem działań Niemiec przeciwko Związkowi Radzieckiemu. Do szerzenia tych informacji przyczyniła się ukraińska prasa, która zamieszczała liczne artykuły o procesie tworzenia państwa ukraińskiego na Ukrainie Zakarpackiej. Postawy i nastroje społeczeństwa ukraińskiego były widoczne w masowym i powszechnym opóźnieniu przez Ukraińców wpłacania podatków z powodu oczekiwania, że wiosną 1939 roku powstanie niepodległa Ukraina i lepiej byłoby przekazać te środki własnemu państwu. Zdarzały się także w większej liczbie przypadki lżenia narodu i państwa polskiego, częste napady i pobicia Polaków przez członków organizacji ukraińskich, antypolskie demonstracje w Brzeżanach, Podhajcach, Złoczowie, Busku i innych miejscowościach oraz marsze ukraińskich chłopów, wydających wrogie okrzyki. Wystąpienia ukraińskie tłumiała policja przy użyciu siły fizycznej i broni palnej. Zajęcie Ukrainy Zakarpackiej przez Węgry wywołało w społeczeństwie ukraińskim depresję i zachwiało wiarę w poparcie Niemiec dla ukraińskich postulatów. W tej sytuacji wielu przedstawicieli społeczeństwa ukraińskiego, po załamaniu tych nadziei, wydawało się rozważać, czy mając na uwadze te doświadczenia, nie próbować realizować marzeń o niezależnej ukraińskiej państwowości w oparciu o Polskę³⁷.

Bezpieczeństwo województwa tarnopolskiego w drugim kwartale 1939 roku

Na życie polityczne mieszkańców województwa tarnopolskiego w kwietniu 1939 roku wpływ wywarła zmiana sytuacji międzynarodowej, która była starannie analizowana przez mieszkańców województwa. Żądania Niemiec wobec Polski wywołały wzrost nastrojów patriotycznych, z tego powodu zmniejszyły się spory polityczne. Działalność legalnych partii politycznych skupiała się na wzmacnianiu zdecydowanej postawy społeczeństwa województwa wobec wydarzeń międzynarodowych. Zdaniem Urzędu Wojewódzkiego Tarnopolskiego w procesie tym dużą rolę odgrywał Obóz Zjednoczenia

³⁷ DATO, f. 231, op. 1, spr. 3996, k. 20–23, *Sytuacja ogólna na odcinku ukraińskim*, Tarnopol, 23 III 1938.

Narodowego, który dążył do umacniania konsolidacji społeczeństwa, (w tym celu jego działacze m.in. organizowali liczne zebrania na rzecz subskrypcji Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej³⁸) oraz spotkania z posłami na Sejm. Stronnictwo Ludowe odwołało manifestację z żądaniem zmiany ordynacji wyborczej oraz ograniczyło swoją działalność do spraw organizacyjnych, również Stronnictwo Narodowe i PPS nie podejmowały żadnych działań, dostosowując się do nastrojów większości społeczeństwa polskiego.

Życie polityczne mniejszości narodowych było intensywne z uwagi na wybory do rad gminnych, w efekcie których w sześciu powiatach województwa tarnopolskiego Ukraińcy uzyskali 253 mandaty na 912 możliwych, z tego 177 to kandydaci Ukraińskiego Narodowo-Demokratycznego Zjednoczenia (UNDO). Stosunek mniejszości narodowych do Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej oceniano jako „wybitnie taktyczny”, uczestniczyli w niej członkowie Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej i spółdzielnie ukraińskie, natomiast kler greckokatolicki odmówił jej propagowania z ambon z powodu braku zarządzenia władz kościelnych, podobnie zachowało się środowisko nauczycielskie. Ogół ludności ukraińskiej przyjął Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej z rezerwą, a dokonywane wpłaty wynikały z nacisku wójtów, sołtysów, zarządów gmin oraz radnych gromadzkich i gminnych. Nacjonaliści ukraińscy prowadzili energiczną akcję odbudowy w społeczeństwie ukraińskim zaufania do Niemiec, zachwianego po przyłączeniu Ukrainy Zakarpackiej do Węgier³⁹.

Mieszkaniec Tarnopola, student Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, tak oceniał ówczesną sytuację: „Atmosfera panująca wiosną 1939 roku w kraju nie sprzyjała nauce. W przerwach między wykładami gorzały polityczne dyskusje. Prowokacje niemieckie na naszych z nimi granicach, łącznie z Gdańskiem, zbiórka pieniędzy i klejnotów na FON [Fundusz Obrony Narodowej – WW], zajęcie Czech,

³⁸ W związku z groźbą wybuchu wojny i koniecznością dobrojenia WP w 1939 r. ogłoszono 5% Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej i wypuszczono 3% Bony Obrony Przeciwlotniczej. *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, red. nac. A. Mączak, Warszawa 1981, s. 129.

³⁹ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 4649, k. 1–12, Wojewoda tarnopolski l. 95/Taj./39, Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc kwiecień 1939, Tarnopol, 12 V 1939.

majowa mowa ministra Becka – wszystko to zwiastowało, że nie będzie powtórki z Czechosłowacji⁴⁰.

Ze sprawozdania Urzędu Wojewódzkiego Tarnopolskiego wynika, że stan bezpieczeństwa województwa w kwietniu był zadowalający, nie zanotowano przejawów działalności komunistycznej, OUN oraz strajków. Władze administracyjne pozyskały informacje o próbach aktywności OUN w celu podtrzymania nastrojów separatystycznych⁴¹.

Zarząd Okręgowy Związku Szlachty Zagrodowej w Tarnopolu w kwietniu otrzymał pismo ze swego Zarządu Głównego z informacją o wydaniu odezwy w języku ukraińskim⁴² pt. *Do Braci Rusinów* i przysłaniu jej, w ilości 10 000 egzemplarzy do dyspozycji Zarządu Okręgowego, do wykorzystania⁴³. Zarząd Główny prosił, aby ulotki rozpowszechnić we wsiach, nieobjętych do tego czasu działalnością Związku Szlachty Zagrodowej oraz w siedzibie Okręgu, za pośrednictwem specjalnych kolporterów, po niedzielnych nabożeństwach w cerkwiach⁴⁴.

Stan bezpieczeństwa województwa tarnopolskiego w maju był podobny do tego z poprzedniego miesiąca: związki zawodowe nie prowadziły aktywnej działalności, nie odnotowano żadnych wystąpień komunistycznych, nawet 1 maja. W Sosnowie, w powiecie podhajeckim OUN przeprowadziła zamach na komendanta posterunku Policji Państwowej, w wyniku którego został ranny. W 15 powiatach województwa (na 17) stwierdzono wzrost aktywności OUN, która prowadziła pracę podziemną: pozyskiwanie członków, tworzenie nowych komórek oraz przenikanie członków OUN

⁴⁰ C. Blicharski, op. cit., s. 115.

⁴¹ DAWO, sygn. f. 46, op. 9, spr. 4649, k. 28, Wojewoda tarnopolski l. 96/Tjn./39, Sprawozdanie ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc kwiecień 1939, Tarnopol, 17 V 1939.

⁴² W tekście w „języku ruskim”.

⁴³ Każdy zarząd powiatowy Związku Szlachty Zagrodowej otrzymał pocztą 3 000 ulotek, a koło po 50 egzemplarzy.

⁴⁴ DATO, f. 299, op. 1, spr. 28, k. 2–5. Zarząd Główny Związku Szlachty Zagrodowej w Przemyślu, l. dz. 1105/39, Do Zarządu Okręgowego Związku Szlachty Zagrodowej w Tarnopolu, Przemyśl, 6 IV 1939.

do legalnych ukraińskich organizacji: Łuhu i Sokiła, czytelnicy Proswity, kół Ridnych Szkół i Silskich Gospodarstw. Nocami członkowie OUN odbywali szkolenie wojskowe oraz gromadzili broń, amunicję i przygotowywali się do większej akcji dywersyjnej. Władze bezpieczeństwa zamierzały energicznie przeciwdziałać wzmocnieniu potencjału Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. Zjawiskiem pozytywnie wpływającym na poziom bezpieczeństwa w województwie tarnopolskim było zmniejszenie o połowę liczby zarejestrowanych bezrobotnych oraz nieliczne strajki⁴⁵.

Po otrzymaniu pisma z Departamentu Opieki Społecznej Ministerstwa Opieki Społecznej w maju 1939 roku wojewoda tarnopolski wydał zarządzenia, dotyczące opieki nad rodzinami żołnierzy rezerwy, powołanych na ćwiczenia⁴⁶. Ich liczba w województwie tarnopolskim była niewielka, m.in. w powiecie Buczacz do jednostek Wojska Polskiego wcielono 120 szeregowych na 27-dniowe ćwiczenia. Rodziny żołnierzy otrzymały zasiłki wojskowe wg obowiązujących przepisów, zdaniem starosty nie zachodziła potrzeba objęcia rodzin specjalną opieką. Starosta polecił zorganizować pomoc w pracach rolnych w małych gospodarstwach czasowo pozbawionych mężczyzn, powołanych do Wojska Polskiego⁴⁷.

W Bożykowie w powiecie podhajeckim przeprowadzono policyjną obławę w celu zatrzymania podejrzanych o działalność w OUN oraz przywódców zaburzeń w tej miejscowości. Doszło do nich 27 marca, kiedy po aresztowaniu kilkunastu członków OUN i ich przewiezieniu do Podhajec, ok. 1 000 mieszkańców Bożykowa i okolicznych miejscowości obrzuciło kamieniami 15 policjantów i zmusiło ich do wycofania się ze wsi. Dlatego, z udziałem znacznych sił policji (11. Kompania Rezerwowa Policji, 2. Szwadron Rezerwowej Policji i 50

⁴⁵ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 4649, k. 49, Wojewoda tarnopolski, l. 131/Taj./39, Sprawozdanie sytuacyjne nr 5 ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc maj 1939, Tarnopol, 20 VI 1939.

⁴⁶ DATO, f. 231, op. 1, spr. 4319, k. 2, Wojewoda Tarnopolski, nr ZO 55, Do Ministerstwa Opieki Społecznej (Departament Opieki Społecznej) w Warszawie, Tarnopol, 27 V 1939.

⁴⁷ Ibidem, k. 4, Starosta powiatowy buczański, nr Z 40, *Opieka na rodzinami rezerwistów* [Pismo do Urzędu Wojewódzkiego Tarnopolskiego], Buczacz, 3 VI 1939.

szeregowych) przeprowadzono 8 maja obławę. W czasie poprzedzającej ją odprawy, komendant wojewódzki Policji Państwowej rozkazał, aby nie bić i nie szykanować mieszkańców przeszukiwanych wsi oraz aby działania policji nie miały charakteru pacyfikacji. Jednak szeregowi policjanci obrywali guziki, poszturchiwali i bili mieszkańców, o czym początkowo nie wiedzieli oficerowie, przebywający w budynku gromady. Dopiero po usłyszeniu krzyków, podkomisarz Strugała zabronił policjantom dalszego bicia ukraińskich chłopów i polecił jednemu z aspirantów skontrolowanie wykonania rozkazu. Jednak policjanci przerywali bicie jedynie w bezpośredniej obecności wyznaczonego aspiranta oraz wznawiali je, gdy ten się oddalał, co spowodowało jego ostrą interwencję⁴⁸.

W zwalczaniu OUN aktywne były organa Policji Państwowej, przykłady zawierają Raporty sytuacyjne, przygotowywane każdego dnia (poza niedzielami) przez Komendę Wojewódzką Policji Państwowej w Tarnopolu. Do dyspozycji Sądu Okręgowego w Złoczowie posterunek Policji Państwowej w Ponikowicy przekazał 26-letniego rolnika narodowości ukraińskiej aresztowanego pod zarzutem pobicia Polaków i wypisywania hasel antypaństwowych. 3 maja, w dniu święta państwowego, o godz. 6.00 kilku rolników narodowości ukraińskiej próbowało z pługami jechać w pole, policjanci wezwali ich do powrotu do domów. Jeden z nich nie chciał podporządkować się poleceniu, a grupa miejscowych Polaków zamierzała go pobić, czemu zapobiegła interwencja policji⁴⁹.

W ramach śledztwa po zabójstwie przodownika policji, komendanta posterunku w Borkach Wielkich w powiecie tarnopolskim, zatrzymano podejrzanego i przekazano do Aresztu Śledczego w Tarnopolu⁵⁰. Posterunek policji w Komarówce, powiat Buczacz przesłał doniesienie na księdza greckokatolickiego, że 3 maja nie wywiesił flagi pań-

⁴⁸ Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego, dalej: AIPiMGS, sygn. A.43/7, k. 1, Inspektor J. Płotnicki, Dochodzenie przeciwko dowódcy 11. Brygady rez. Policji.

⁴⁹ DATO, f. 274, op. 4, spr. 297, k. 4, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 103, Tarnopol, 4 V 1939.

⁵⁰ DATO, f. 274, op. 4, spr. 297, k. 7, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 104, Tarnopol, 5 V 1939.

stwowej na budynku probostwa⁵¹. 7 maja w Tłustogłowach odbyło się zebranie członków miejscowych ukraińskich stowarzyszeń: Proswity i Silskiego Gospodara z udziałem 16 członków i delegata Silskiego Gospodara ze Zborowa, inżyniera agronoma. W pierwszej części zebrania delegat omówił temat racjonalnej hodowli bydła, a następnie sytuację międzynarodową: stwierdził, że jest niebezpieczna, a Ukraińcy powołani do służby w Wojsku Polskim powinni się ukryć, a gdyby znaleźli się na froncie, to zalecił przechodzenie na jego drugą stronę. O incydencie policja powiadomiła prokuratora Sądu Okręgowego w Złoczowie. Innym incydentem było wybicie szyb w Bożykowie w powiecie Podhajce w 38 domach ukraińskich, jednym żydowskim oraz budynku Proswity (wybito 30 szyb, częściowo z ramami, połamało drzwi wewnętrzne i zdemolowano budynek) i ukraińskiej kooperatywy. Sprawcy porozumiewali się po polsku, policja przypuszczała, że opisane czyny pozostawały w związku ze zdemolowaniem 27 marca domów miejscowych Polaków⁵².

Władze administracyjne w czerwcu odnotowały zastój w działalności ugrupowań politycznych, co wynikało intensywnych prac polowych, okresu urlopowego oraz braku zmian sytuacji międzynarodowej. Obóz Zjednoczenia Narodowego organizował zebrania z udziałem posłów, podczas których omawiano sytuację międzynarodową, Stronnictwo Ludowe nasiliło działalność po zapowiedzi przyjazdu W. Witosy do Buczacza, jednak władze administracyjne nie udzieliły zgody na demonstracje ludowców. Stronnictwo Narodowe nie było aktywne, jedynym przejawem działalności było powstanie nowego koła SN w Kopyczyńcach. Również PPS pozostawała mało aktywne. Działalność ugrupowań mniejszości narodowych w czerwcu osłabła, nadal najbardziej energicznie działało Ukraińskie Narodowo-Demokratyczne Zjednoczenie⁵³.

⁵¹ DATO, f. 274, op. 4, spr. 297, k. 16, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 109, Tarnopol, 11 V 1939.

⁵² DATO, f. 274, op. 4, spr. 297, k. 18, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 110, Tarnopol, 12 V 1939.

⁵³ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 4649, k. 79–80, Wojewoda tarnopolski, l. 157/Taj./39, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 z ruchu politycznego za miesiąc czerwiec 1939, Tarnopol, 11 VII 1939.

Bezpieczeństwo województwa tarnopolskiego w lipcu i sierpniu 1939 roku

Jak już wspomniano, mieszkańcy województwa tarnopolskiego, podobnie jak innych województw Rzeczypospolitej, uczestniczyli w zbieraniu środków na Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej. Zachowała się część sprawozdań, zawierających informacje o sumach wyznaczonych do subskrypcji, subskrybowanych i zebranych oraz warunkach prowadzenia zbiórki. W powiecie podhajeckim, zgodnie z informacją podpisaną przez komisarza powiatowego Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej – starostę powiatowego, zaplanowano aby mieszkańcy narodowości ukraińskiej subskrybowali 21 100 zł (suma wyznaczona), subskrybowana wynosiła 11 280 zł (53,46%), a faktycznie do 19 maja wpłacono 3 741 zł, natomiast ludność żydowska subskrybowała 89 500 zł (suma wyznaczona), suma subskrybowana wynosiła 88 300 zł (98,66%), a wpłaciła 32 000 zł. Do 30 czerwca wpłaty w powiecie podhajeckim znacząco wzrosły w porównaniu z poprzednim sprawozdaniem: ludność ukraińska wpłaciła 7 266 zł, tj. 34,43%, a ludność żydowska 59 127 zł, tj. 66% zadeklarowanych sum. Kolejnego podsumowania wpłat mieszkańców powiatu podhajeckiego na Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej dokonano 9 sierpnia: z subskrybowanej sumy 212 010 zł faktycznie wpłacono 200 163 zł, najwięcej wpłacił przemysł: z zadeklarowanych 19 600 zł – 19 730 zł, handel prywatny zadeklarował 50 740 zł, a wpłacił 49 906 zł, wojsko i urzędnicy państwowi zadeklarowali 32 057 zł, a wpłacili 26 736 zł, ziemianie subskrybowali 28 820 zł i tyle wpłacili, a rolnicy do 50 ha zgłosili 14 993 zł, a wpłacili 14 987 złotych⁵⁴.

W powiecie radziechowskim Powiatowy Komitet Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej nie wyznaczył sum do wpłacenia dla poszczególnych narodowości, lecz dla każdej gminy. Ukraińcy subskrybowali 40 100 zł, a do 10 czerwca wpłacili 23 396 zł, Niemcy 5 440 zł, a wpłacili 3 329 zł, a ludność żydowska 103 800 zł, a wpłaciła 67 717,16 zł,

⁵⁴ DATO, f. 231, op. 1, spr. 4002, k. 3, 19, 29, Komisarz powiatowy pożyczki OPL, starosta powiatowy J. Suchorski, Wykaz subskrypcji i wpłat od mniejszości narodowych na Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej wg stanu na dzień 19 maja 1939; Wykaz subskrypcji i wpłat od mniejszości narodowych na Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej wg stanu na dzień 30 czerwca 1939; Wykaz subskrypcji i wpłat na Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej wg stanu na dzień 9 sierpnia 1939 roku.

w sumie trzy mniejszości narodowe zadeklarowały 149 340 zł, a wpłaciły 94 415,60 zł. Suma subskrybowana przez mniejszości narodowe – mieszkańców powiatu radziechowskiego 5 sierpnia wynosiła 149 340 zł, z tego ludność ukraińska 40 100 zł, Żydzi 103 800 zł, a Niemcy 5 440 zł. Ze zgłoszonych sum faktycznie wpłacono 134 670,27 zł, z tego ludność ukraińska 31 432 zł, ludność żydowska 98 107,43 zł, a Niemcy 5 130 zł. Natomiast ogółem suma zadeklarowana przez ludność powiatu radziechowskiego wynosiła 341 040 zł, natomiast wpłacono 294 298,58 zł, najwięcej: ziemianie 83 923,87 zł, prywatny handel 54 287,50 zł, rolnicy – właściciele gospodarstw do 50 ha 43 688 zł (zadeklarowali 64 700 zł), przemysłowcy 24 428,90 zł, a żołnierze i urzędnicy państwowi wpłacili 16 900 złotych⁵⁵.

Członkowie OUN odbywali systematycznie szkolenie wojskowe, co czasami prowadziło do wypadków z bronią, dekonspiracji oraz starć z policją. Na początku czerwca 4 Ukraińców prowadziło zajęcia z bronią, jeden z uczestników szkolenia – mieszkaniec Litwinowa w powiecie Podhajce, na skutek nieostrożnego obchodzenia z bronią, ciężko się zranił i zmarł⁵⁶. 2 lipca 1939 roku o godz. 1.30 dowódca patrolu z posterunku policji w Budyłowie przez lornetkę zauważył trzech mężczyzn, odbywających zajęcia wojskowe. O świcie dwóch z nich oddaliło się, a jeden wszedł do chaty za wsią Wymysłówka. Próba przeszukania zabudowań zakończyła się zranieniem policjanta przez ukrytego na strychu ukraińskiego bojowca. Natychmiast powiadomiono o sytuacji Komendę Powiatową Policji Państwowej w Brzeżanach. Do zatrzymania otoczonego zaangażowano 2 oficerów i 14 szeregowych policji, jednak akcja była prowadzona bardzo nieumiejętnie, dopiero po 15 godzinach walki ciężko ranny ukraiński bojowiec dostał się w ręce policji. Straty policji to: jeden ranny i jeden

⁵⁵ DATO, f. 231, op. 1, spr. 4002, k. 62, 68, 69, Starosta powiatowy radziechowski, Wykaz subskrypcji i wpłat od mniejszości narodowych na Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej wg stanu na dzień 30 czerwca 1939; Starosta powiatowy radziechowski, Wykaz subskrypcji i wpłat od mniejszości narodowych na Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej wg stanu na dzień 5 sierpnia 1939; Starosta powiatowy radziechowski, Wykaz subskrypcji i wpłat na Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej wg stanu na dzień 9 sierpnia 1939 roku.

⁵⁶ DATO, f. 274, op. 4, spr. 297, k. 59, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 131, Tarnopol, 9 VI 1939.

zabity. Aresztowany był uzbrojony w pistolet Steyer i zabrany zabite-
mu policjantowi rewolwer Nagant⁵⁷.

Na początku lipca Komenda Powiatowa Policji w Brzozowie uzyskała wiadomość, że ksiądz greckokatolicki z Hłudna w powiecie Borszczów 29 czerwca na zebraniu w miejscowej spółdzielni powiedział m.in., że wojna wybuchnie za kilka dni oraz że każda wojna jest złem, ale ta przyniesie Ukraincom niepodległe państwo⁵⁸. Komenda Powiatowa Policji Państwowej ustaliła, że 26 czerwca na cerkwi w Chlebowie umieszczono dwie ukraińskie flagi o wymiarach 100 na 47 cm, dochodzenie w tej sprawie podjął posterunek policji w Grzymałowie⁵⁹. W Kółku Rolniczym w Uhryńkowcach miejscowy Ukrainiec oceniając sytuację międzynarodową publicznie stwierdził, że: „Hitler wkrótce zabierze cały Gdańsk i Pomorze, a Polska nie odważy się stawić mu oporu, bo ją całą rozbierze. Hitler nie prześladowuje Polaków w Niemczech”⁶⁰.

Organa policji w czerwcu i w lipcu prowadziły działania przeciwko strukturom Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w województwie tarnopolskim, ich opisy zawierają Raporty sytuacyjne Komendy Wojewódzkiej Policji Państwowej. W czasie likwidacji struktur OUN w powiecie Zbaraż policja zatrzymała 3 osoby i przekazała je do więzienia przy Sądzie Okręgowym w Tarnopolu z zarzutem działalności w OUN, 2 lipca zatrzymano kolejnych 10 osób, z zawodu rolników⁶¹. W następnych dniach zatrzymano dalszych 14 osób z m. Huszczanka, 7 z nich przekazano do więzienia przy Sądzie Okręgowym

⁵⁷ AIPiMGS, A.43/7, Pismo Komendanta Głównego Policji Państwowej nr S.23/Tj., Warszawa, 12 VII 1939. Za nieudolnie prowadzoną akcją ukarano trzech wyższych oficerów policji z Wojewódzkiej i Powiatowej Komendy Policji Państwowej w Tarnopolu. Ibidem, Komendant Główny PP, Decyzja o wdrożeniu postępowania dyscyplinarnego; Sprawozdanie z dochodzenia dyscyplinarnego.

⁵⁸ Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego, dalej: DALO, f. 121, op. 1, spr. 1374, k. 60, Urząd Śledczy we Lwowie, Raport dzienny nr 180 z dnia 5 VII 1939.

⁵⁹ DATO, f. 274, op. 4, spr. 296, k. 3, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 149 z dnia 1 lipca 1939, Tarnopol, 1 VII 1939.

⁶⁰ DATO, f. 274, op. 4, spr. 297, k. 64, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 146, Tarnopol, 28 VI 1939.

⁶¹ DATO, f. 274, op. 4, spr. 296, k. 3, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 151 z dn. 4 lipca 1939, Tarnopol, 4 VII 1939.

w Tarnopolu⁶². 7 lipca młodzież ukraińska z okolicznych wsi, w tym duża część umundurowanych członków Łuhu, zniszczyła 5 straganów – własność Żydów w Ułaskowcach w powiecie Czortków, przy tym pobito dwóch właścicieli straganów⁶³. Policja zatrzymała 25 osób, 19 z nich przekazano do dyspozycji sędziego śledczego w Czortkowie. Pododdziały policji 8 i 9 lipca zorganizowały obławę w celu ujęcia ukrywających się przestępców w powiecie Brzeżany, przeprowadziły w sumie 223 rewizje, zatrzymały 32 osoby, następnie 19 zwolniono, a pozostałe poddano śledztwu⁶⁴.

31 lipca policja zatrzymała 10 mieszkańców Międzygórza w powiecie Buczacz, przy których w czasie rewizji znaleziono łuski karabinowe, nożyce do cięcia drutu, bagnety, zamek do karabinu oraz śpiewniki i referaty Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. Wcześniej, pod zarzutem działalności w OUN, zatrzymano 13 mieszkańców Międzygórza, z których 7 przyznało się do zarzutów i wskazało innych członków Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. W kolejnych dniach trwały dalsze zatrzymania: w powiecie buczańskim objęły one 13 osób, brzeżańskim – 4, podhajeckim – 5, radziechowskim – 1, zborowskim – 3 i w tarnopolskim – 5. Łącznie zatrzymano 31 osób⁶⁵.

W Małopolsce Wschodniej, głównie w województwie tarnopolskim, bezpośrednio po likwidacji ośrodków OUN na Wołyniu, policja przeprowadziła liczne rewizje oraz aresztowania jej członków. Te działania oraz sytuacja polityczna w trzech południowo-wschodnich województwach Rzeczypospolitej spowodowały, że wielu aktywnych członków OUN w obawie przed aresztowaniem ukrywało się w lasach, dysponowali oni fałszywymi dokumentami osobistymi. Ukrywający się przed aresztowaniem członkowie OUN przeważnie byli uzbrojeni w broń

⁶² DATO, f. 274, op. 4, spr. 296, k. 3, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 154 z dn. 7 lipca 1939, Tarnopol, 7 VII 1939.

⁶³ Nie wszyscy poszkodowani zgłosili straty i zniszczenia policji.

⁶⁴ DATO, f. 274, op. 4, spr. 296, k. 7, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 156 z dn. 10 lipca 1939, Tarnopol, 10 VII 1939.

⁶⁵ DATO, f. 274, op. 4, spr. 296, k. 15, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 175 z dn. 1 sierpnia 1939, Tarnopol, 1 VIII 1939; Ibidem, k. 21, Raport sytuacyjny nr 177 z dn. 3 sierpnia 1939, Tarnopol, 3 VIII 1939.

krótką lub długą, a pozostali w Polsce, ponieważ byli potrzebni Organizacji. Władze bezpieczeństwa województwa tarnopolskiego liczyły się też z napływem agentów obcych wywiadów, ponieważ wzrosło ich zainteresowanie stanem polskich przygotowań wojennych⁶⁶.

Nadal aktywne działania prowadziła Policja Państwowa, jej patrol w lesie pod m. Toustobaby 19 sierpnia natknął się na poszukiwanego i znanego policjantom członka OUN z Litwinowa, który ostrzelał policjantów z pistoletu, policjanci odpowiedzieli ogniem. Prawdopodobnie napastnik został zraniony, ale mimo pościgu, zdołał ukryć się w lesie⁶⁷.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 22 sierpnia przydzieliło do dyspozycji wojewody tarnopolskiego T. Malickiego dwa pododdziały policji: 13. Kompanię Rezerwową z Łucka i 2. Szwadron Rezerwy z m. Raj-Brzeżany. Polecono wojewodzie, aby ich użył do demonstracyjnych przemarszów bądź pobytów w miejscowościach, w których „stwierdzono nasilenie działań wywrotowych czynników ukraińskich lub wystąpienia antypaństwowe”. Zabroniono przejazdów przez miejscowości zamieszkałe przez Polaków lub lojalnych Ukraińców oraz rewizji, aresztowań i działań represyjnych. Ministerstwo poleciło również zorganizowanie w okresie najbliższych dwóch tygodni, w odstępach 2–3 dniowych, 4–5 obław i szczegółowych rewizji w powiecie brzeżańskim przez policję mundurową i śledczą z udziałem obu przydzielonych pododdziałów rezerwowych Policji Państwowej⁶⁸.

Komendant wojewódzki Policji Państwowej w Tarnopolu wyróżnił ośmiu policjantów nagrodami pieniężnymi za osiągnięcia w służbie. Wśród wyróżnionych m.in. byli: st. post. (otrzymał 200 zł) z posterunku Policji Państwowej Witków Nowy w powiecie Radziechów, który w czasie pościgu został ciężko ranny, mimo to uniemożliwił ucieczkę jednemu ze ściganych, którego zranił oraz st. post. – komendant posterunku w Dźwiniaczu w powiecie Zaleszczyki (otrzymał 40 zł)

⁶⁶ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 4676, k. 26, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Łucku, nr 3938/39/P, Zaostrzenie kontroli ruchu ludności, Łuck, 18 VIII 1939.

⁶⁷ DATO, f. 274, op. 4, spr. 296, k. 31, Komenda Wojewódzka PP, Urząd Śledczy w Tarnopolu, Raport sytuacyjny nr 191 z dn. 21 sierpnia 1939, Tarnopol, 21 VIII 1939.

⁶⁸ AIPiMGS, kol. 251/5, MSW, nr B.P. 8702/4 Tjn./39, Juzogram do Pana wojewody w Tarnopolu, podpisany przez W. Wyborskiego, Warszawa, 22 VIII 1939.

za: „nieprzeciętną gorliwość w służbie, wykrycie sprawcy włamania do kasy oraz dwóch ukrywających się sprawców innych przestępstw”⁶⁹.

Na stan bezpieczeństwa wewnętrznego województwa tarnopolskiego w ostatnich dniach przed wybuchem wojny, obok napięcia w stosunkach polsko-niemieckich, wpływało również rozpoczęcie realizacji zadań mobilizacji alarmowej, a następnie powszechnej. 27 sierpnia policja zatrzymała rolnika narodowości ukraińskiej z Suchowców w powiecie Zbaraż, który próbował nakłaniać żołnierzy rezerwy do ukrywania się i unikania mobilizacji do Wojska Polskiego⁷⁰. 30 sierpnia czterech Ukraińców napadło na dom wójta gminy Dobrzanicy i po sterroryzowaniu domowników i służby, rozbili szafę i zabrali z niej 250 naboji do sztucera. Jak ustaliło policyjne dochodzenie, jeden z napastników, ukrywający się przed mobilizacją, pięć dni wcześniej ukradł swemu wujkowi sztucer i rewolwer bez amunicji. Pozostali trzej uczestnicy napadu ukrywali się przed zatrzymaniem z powodu podejrzeń Policji Państwowej o ich przynależności do Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. 30 sierpnia PP zatrzymała dwóch ukraińskich chłopów z m. Borki Wielkie, ustalono, że byli czynnymi członkami OUN, a jeden z nich kierował tzw. „piątką” tej organizacji. W czasie rewizji znaleziono ukryty pistolet kal. 7,65 mm i 8 naboji⁷¹.

W ostatnich dniach sierpnia również w Tarnopolu rozpoczęto przygotowania na wypadek wybuchu wojny, miasto podzielono na rejony aprowizacyjne, a wszyscy mieszkańcy zostali przypisani do wyznaczonych sklepów spożywczych. Spis przeprowadzał m.in. student Czesław Blicharski, któremu przydzielono przedmieście Mikulinieckie, zamieszkałe głównie przez Ukraińców. Wśród nich zauważalne były skutki niemieckiej propagandy, prowadzonej przez radio wrocławskie, m.in. widoczna była niechęć do wypełniania kart aprowizacyjnych. Do tego: „Wielu szowinistów ukraińskich nie kryło swej wrogości.

⁶⁹ DATO, f. 274, op. 3, spr. 854, k. 19–21, Komenda Wojewódzka Policja Państwowej w Tarnopolu, Lista płatnicza – nagrody szeregowym PP na 410 zł, Tarnopol, 24 VIII 1939.

⁷⁰ DALO, f. 121, op. 3s, spr. 1010, k. 115, Komenda Wojewódzka Policja Państwowej w Tarnopolu, Urząd Śledczy, Raport sytuacyjny nr 199 z dn. 30 VIII 1939.

⁷¹ Ibidem, k. 117, Komenda Wojewódzka Policja Państwowej w Tarnopolu, Urząd Śledczy, Raport sytuacyjny nr 200 z dn. 31 VIII 1939.

W jednej zagrodzie spotkałem się nawet z opinią, głośno wypowiedzianą, że »nie warto robić tego spisu, bo i tak na nic się nie zda cała ta robota«. Tłumiłem w sobie wściekłość, nie wdawałem się w dyskusje, bo byłem pewny, że w razie wybuchu wojny nikt i nic nas nie wstrzyma przed marszem na Berlin, a ty, Iwanie, gadaj sobie zdrów»⁷².

Wzrost zagrożenia wojennego ze strony Niemiec spowodował decyzje kierownictwa państwa i Wojska Polskiego o rozpoczęciu w kilku etapach mobilizacji alarmowej, a następnie powszechnej. Rozkaz o mobilizacji alarmowej z 27 sierpnia 1939 roku dotyczył terytorium Okręgu Korpusu nr VI Lwów nr X Przemyśl. W jego efekcie w całości rozpoczęła mobilizację 12. DP z Tarnopola, jednostki alarmowe 36. DPRz. (dowództwo w Czortkowie) oraz Kresowa Brygada Kawalerii (dowództwo w Brodach), która częściowo stacjonowała w województwie tarnopolskim⁷³. Powszechnym mankamentem mobilizacji 12. DP, dowodzonej przez gen. bryg. Gustawa Paszkiewicza, była jakość niektórych koni, uprzęży oraz wozów, otrzymanych w ramach świadczeń rzeczowych mieszkańców. Tak było m.in. w 51. Pułku Piechoty, ponieważ: „(...) chłopci w wielu wypadkach oddawali na mobilizację specjalnie w tym celu przechowywane zniszczone uprzęże i wozy, a lepsze ukrywali. W niektórych pododdziałach 60% otrzymanych wozów wymagało naprawy»⁷⁴. Dowódca 1. plutonu 7. kompanii II batalionu 52. pp ppor. Józef Zwierzchowski tak ocenił mobilizację: „Stan moralny [pod]oddziałów bardzo dobry, zdyscyplinowanie duże. Pewien moment rozczulenia i zwrócenia uwagi na sprawy pozostawionych rodzin wprowadziły przyjeżdżające żony, w celu pożegnania swoich mężów i płacząca ludność w czasie odjazdu pułku. Stan ten, takie odniosłem wrażenie, szybko minął»⁷⁵. 12. DP została przydzielona odwodowej Armii „Prusy”.

⁷² C. Blicharski, op. cit., s. 118–119.

⁷³ E. Piwowarski, *Mobilizacja Kresowej i Podolskiej Brygady Kawalerii w sierpniu 1939 r.*, „Wojsko i Wychowanie” 1993, nr 7, s. 38–39; W. Włodarkiewicz, *Wojskowe znaczenie Małopolski Wschodniej w przededniu wojny 1939 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1996, t. 38, s. 318–321.

⁷⁴ M. Fieldorf, L. Zachuta, *General „Nil” August Emil Fieldorf, fakty, dokumenty, relacje*, Warszawa 1993, s. 34; P. Zarzycki, *Południowe zgrupowanie armii „Prusy” we wrześniu 1939 roku*, Warszawa 2001, s. 39.

⁷⁵ P. Zarzycki, op. cit., s. 41.

Również w godzinach wieczornych w niedzielę 27 sierpnia mobilizację alarmową rozpoczęła Kresowa Brygada Kawalerii płk. Stefana Kuleszy (jej największym garnizonem były Brody w województwie tarnopolskim, w których stacjonował jej sztab), 22. Pułk Ułanów oraz 13. Dywizjon Artylerii Konnej. Stawiennictwo rezerwistów i koni było terminowe, natomiast nieodpowiednia jakość uprzęży i niektórych koni spowodowały trudności w zgraniu zaprzęgów w 13. Dywizjonie Artylerii Konnej⁷⁶. Zmobilizowane oddziały Kresowej Brygady Kawalerii 29 sierpnia rozpoczęły załadowanie do transportów kolejowych i przez Brody, Równe, Brześć i Warszawę przybyły na obszar: Zduńska Wola, Szadek, Poddebice. Kresowa Brygada Kawalerii weszła w skład Armii „Łódź”⁷⁷.

Na obszarze województwa tarnopolskiego, w oparciu o Brygadę KOP „Podole”, w mobilizacji mieszanej zorganizowano większość oddziałów 36. Dywizji Piechoty Rezerwowej (163., 164., 165. pppez. i 40. pal) płk. Bolesława Ostrowskiego. Jej mobilizacja odbyła się planowo, bardzo wysoko oceniono terminowość przybycia do koszar żołnierzy rezerwy⁷⁸.

Tak ostatnie tygodnie pokoju wspominał mieszkaniec Tarnopola:

W wielkiej polityce, pomimo kanikuły, nie było przestojów. Prysły złudzenia po ostatniej słynnej, wygłoszonej w maju mowie sejmowej ministra Becka. Atmosfera zawieszenia nie odpowiadała nam – młodym. Chcieliśmy zdecydowanego rozwiązania. Coś zaczęło się dziać w połowie sierpnia. Magistratowi polecono kopanie rowów obrony przeciwlotniczej. Z ramienia Magistratu kierował tą akcją miejski ogrodnik Franciszek Greluk, z którym szybko doszliśmy do porozumienia. On miał wiele innych obowiązków, a mnie ponosiła energia, chęć działania. Przekazał mi więc kierownictwo tych prac i od tej chwili zająłem się organizacją kopania rowów,

⁷⁶ W. Włodarkiewicz, *O mobilizacji Wojska Polskiego w Małopolsce Wschodniej w 1939 roku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1998, t. 39, s. 222–225; M. Majewski, *Kresowa Brygada Kawalerii w kampanii 1939 roku*, Warszawa 2011, s. 23–31.

⁷⁷ E. Piwowarski, *Mobilizacja Kresowej i Podolskiej Brygady Kawalerii w sierpniu 1939 r.*, s. 38–41.

⁷⁸ AIPiMGS, B.I.81/A, k. 1, Relacja dowódcy 36 DP rez. płk. B.A. Ostrowskiego, 13 XI 1943.

nie uchylając się od łopaty. Sypnęła się na ochotnika młodzież tarnopolska, chociaż w okresie wakacyjnym niewiele młodych ludzi pozostało w mieście. Ożywili się miejscowi bezrobotni, bo Żydzi woleli zapłacić ekwiwalent w złotówkach, aniżeli trudzić się, z ich punktu widzenia, bezproduktywnie, przy przerzucaniu ziemi. Ich dwuzłotówki tworzyły fundusz, z którego opłacani byli ich zastępcy. Wkrótce było już widać wyniki naszej pracy: planty miejskie były przecięte rowami, w których mógł się skryć obywatel miasta o wzroście do 170 centymetrów. Piękne planty, oczko w głowie Tarnopolan, okupujących ławki, rozmieszczone wśród kwiatów, nabrały bojowego wyglądu. Od figurki patronki miasta, św. Tekli, aż po kościół parafialny, przez całą ul. Mickiewicza, biegł jeden długi rów⁷⁹.

1 września 1939 roku Niemcy zaatakowały Polskę⁸⁰. Początkowo województwo tarnopolskie, oddalone od frontu, było jedynie bombardowane przez Luftwaffe. Sytuacja dramatycznie zmieniła się 17 września wraz z rozpoczęciem agresji ZSRR na Polskę, gdy po trzech dniach województwo tarnopolskie zostało zajęte przez Armię Czerwoną i rozpoczęły się represje wobec mieszkańców, zwłaszcza związanych z państwem polskim: urzędników, policjantów i oficerów Wojska Polskiego.

Dzieje województwa tarnopolskiego od stycznia 1939 roku do wybuchu II wojny światowej zostały ukazane w nielicznych publikacjach zwartych oraz artykułach. Z racji nadgranicznego położenia oraz znacznego potencjału gospodarczego, militarnego i ważnych połączeń komunikacyjnych z sojuszniczą Rumunią, odgrywało ono ważną rolę w polskich przygotowaniach wojennych. Województwo miało skomplikowaną strukturę narodowościową i wyznaniową mieszkańców, ale ich większość była lojalnymi obywatelami państwa polskiego, m.in. przekazując środki na Fundusz Obrony Narodowej i Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej. Natomiast część mieszkańców, głównie członkowie i sympatycy Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów podejmowała

⁷⁹ C. Blicharski, op. cit., s. 118.

⁸⁰ Opis pierwszego dnia wojny w Podhajcach: W. Zaremba, *Moje wspomnienia*, wstęp i oprac. F. Gryciuk, Warszawa 2012, s. 215–217.

różne próby destabilizacji sytuacji i stwarzała zagrożenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego województwa. Zmuszało to władze administracyjne i organa bezpieczeństwa województwa tarnopolskiego do przeciwdziałania, czasami było ono nieproporcjonalne w stosunku do występującego zagrożenia. Znacznie mniej aktywni pozostawali sympatycy i byli członkowie rozwiązanej przez Komintern Komunistycznej Partii Polski – Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy.

Pozytywnym weryfikatorem postaw zdecydowanej większości mieszkańców województwa tarnopolskiego była mobilizacja alarmowa, rozpoczęta na jego obszarze 27 sierpnia, a następnie powszechna, realizowana od 31 sierpnia, która była kontynuowana w pierwszych dniach wojny.

Wojciech Włodarkiewicz

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Gen. W. Sikorskiego
Relacje z kampanii wrześniowej 1939 r.,
Akta kampanii wrześniowej 1939 r.
Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego
Komenda Wojewódzka Policji Państwowej we Lwowie
Państwowe Archiwum Obwodu Tarnopolskiego
Tarnopolski Urząd Wojewódzki,
Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Tarnopolu,
Zarząd Okręgowy Związku Szlachty Zagrodowej w Tarnopolu,
Państwowe Archiwum Obwodu Wołyńskiego,
Urząd Wojewódzki w Tarnopolu,
Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Łucku.
Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe
Oddział II SG WP

Źródła drukowane

Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów, t. 1, *Geneza i skutki agresji*, red. E. Kozłowski, Warszawa 1994; t. 2, *Działania Frontu Ukraińskiego*, red. S. Jaczyński, Warszawa 1996.

Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa

domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Tarnopolskie, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Statystyka Polska, seria C, z. 78, Warszawa 1938.

Mały rocznik statystyczny Polski. Wrzesień 1939 r.–czerwiec 1941, wyd. II, Warszawa 1990.

Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939.

Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach, oprac. C. Grzelak, Warszawa 1999;

Wrzesień 1939 w relacjach i wspomnieniach, oprac. M. Cieplewicz, E. Kozłowski, Warszawa 1989.

Wspomnienia (drukowane)

Blicharski C., *Tarnopolanina żywot niepokorny*, wyd. II poprawione, Warszawa 2013.

Zaremba W., *Moje wspomnienia*, wstęp i oprac. F. Gryciuk, Warszawa 2012.

Opracowania

Blicharski C.E., *Tarnopol w latach 1809–1945 (od epizodu epopei napoleońskiej do wypędzenia)*, Biskupiec 1993.

Fieldorf M., Zachuta L., *Generał „Nil” August Emil Fieldorf, fakty, dokumenty, relacje*, Warszawa 1993.

Gieleciński M., *Świadczenia społeczeństwa polskiego na obronność państwa przed wybuchem II wojny światowej 1936–1939*, Poznań 2014.

Grzelak C., *Kresy w czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku*, wyd. I Warszawa 1998.

Grzelak C., Stańczyk H., *Kampania Polska 1939 roku. Początek II wojny światowej*, Warszawa 2005.

Jurga T., *Obrona Polski 1939*, Warszawa 1990.

Kto był kim w II Rzeczypospolitej, red. J.M. Majchrowski, Warszawa 1994.

Majewski M., *Kresowa Brygada Kawalerii w kampanii 1939 roku*, Warszawa 2011.

Majchrowski J., *Ewolucja funkcji wojewody jako przedstawiciela rządu*, Warszawa 2011.

Nowacki R., *Archiwum Krajowe Akt Grodzkich i Ziemskich we Lwowie w latach 1879–1933*, „Rocznik Lwowski” 2003.

Piwowarski E., *Mobilizacja Kresowej i Podolskiej Brygady Kawalerii w sierpniu 1939 r.*, „Wojsko i Wychowanie” 1993, nr 7.

Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej, t. 1, cz. 1, Londyn 1951; cz. 2, Londyn 1954; cz. 3, Londyn 1959; cz. 4, Londyn 1986.

Rąkowski G., *Podole. Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej*, cz. 2, Pruszków 2006.

Rzemieniuk F., *Walki polityczne greckokatolickiego duchowieństwa o niepodległość Ukrainy w okresie II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Siedlce 2000.

Tomczak A., *Zarys dziejów archiwów polskich*, Toruń 1982.

Włodarkiewicz W., *Lwów 1939*, wyd. II, Warszawa 2007.

Włodarkiewicz W., *Przedmoście rumuńskie 1939*, wyd. II, Warszawa 2012.

Włodarkiewicz W., *Przed zagładą. Społeczeństwo Wołynia i Małopolski Wschodniej wobec państwa polskiego (1935–1939)*, Warszawa 2013.

Włodarkiewicz W., *O mobilizacji Wojska Polskiego w Małopolsce Wschodniej w 1939 roku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1998, t. 39.

Włodarkiewicz W., *Wojskowe znaczenie Małopolski Wschodniej w przededniu wojny 1939 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1996, t. 38.

Województwo tarnopolskie, red. B. Rzepecki, Tarnopol 1931.

Zamoyski G., *Zmiany podziałów administracyjnych na terenie województw południowych w latach 1918–1939*, [w:] *Historia – Archiwistyka – Ludzie. Księga pamiątkowa w pięćdziesiątą rocznicę powołania Archiwum Państwowego w Rzeszowie*, red. J. Basta, G. Zamoyski, Warszawa-Rzeszów 2000.

Zapalec A., *Ziemia tarnopolska w okresie pierwszej okupacji sowieckiej 1939–1941*, Kraków 2006.

Zarzycki P., *Południowe zgrupowanie Armii „Prusy” we wrześniu 1939 roku*, Warszawa 2001.

State of internal security in Tarnopol Voivodship (1st January 1939–31st August 1939)

Key words

internal security, Tarnopol Voivodship, 1939, dangers, national minorities.

Summary

The article presents the current state of research and the level of maintenance of relevant sources as well as the most significant events in Tarnopol Voivodship (divided chronologically into three subparts) from the 1st January 1939 to the outbreak of the Second World War which have influenced the security in the region. Most citizens at that time, including Ukrainians and Jews, have proved themselves loyal towards the country. They took part in various actions aiming to increase the military capability of Poland such as providing funds for the National Defence Fund and the Aircraft Defence Loan. In the article we also describe the few citizens of the examined voivodship, mainly members and supporters of the Organisation of Ukrainian Nationalists, whose goal was to destabilize the situation in the country and to pose a threat to the internal security of

the voivodship. Their activity made Polish safety authorities counteract. The concluding part of the article presents the course of the emergency and general mobilisation, Tarnopol Voivodship, and its impact on the safety of the region.

Stand der inneren Sicherheit in der Woiwodschaft Tarnopol (1. Januar 1939–31. August 1939)

Schlüsselwörter

innere Sicherheit, Woiwodschaft Tarnopol, das Jahr 1939, Gefahren, nationale Minderheiten

Zusammenfassung

Der Artikel stellt den Zustand der Forschung und die Aufbewahrung der Quellen von dem besprochenen Thema vor. Im Zusammenhang damit werden die wichtigsten Ereignisse (chronologisch in drei Unterkapitel unterteilt) in der Woiwodschaft Tarnopol in einem Zeitraum vom 1. Januar 1939 bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges, die den Sicherheitszustand der Woiwodschaft beeinflussten, präsentiert. Die Mehrheit der Einwohner der Woiwodschaft Tarnopol, einschließlich der ukrainischen und jüdischen Nationalitäten, blieb im untersuchten Zeitraum dem polnischen Staat treu. Sie nahm auf verschiedener Art und Weise an Aktivitäten teil, die das militärische Potential der Republik Polen verstärkten, u.a. durch Geldüberweisung für Fundusz Obrony Narodowej (Fonds der Nationalen Verteidigung) und Pożyczka Obrony Przeciwlotniczej (Darlehen der Luftabwehr). Der Artikel stellt auch die Aktivitäten der einzelnen Einwohner der untersuchten Woiwodschaft dar, hauptsächlich der Mitglieder und Anhänger der Organisation Ukrainischer Nationalisten, die Destabilisierungsversuche unternahmen und eine Gefahr für die innere Sicherheit der Woiwodschaft darstellten. Diese Situation führte zur Bekämpfung von der Seite der polnischen Behörden und Sicherheitsorgane. Der letzte Teil des Artikels stellt den Verlauf der Notfall- und Allgemeinmobilmachung in der Woiwodschaft Tarnopol und ihre Auswirkungen auf die Sicherheitslage vor.

Уровень внутренней безопасности в Тарнопольском воеводстве (1 января 1939–31 августа 1939 года)

Ключевые слова

внутренняя безопасность, тарнопольское воеводство, 1939 год, угрозы, национальные меньшинства

Резюме

Статья затрагивает состояние исследований и исторической документации по обсуждаемой теме, являющихся фоном для описываемых основных событий (хронологически разделённых на три раздела) в тернопольском воеводстве в период с 1 января 1939 г. до начала Второй мировой войны, повлиявших на уровень безопасности воеводства. Большинство жителей тернопольского воеводства, в том числе украинской и еврейской национальностей в исследуемый период оставались лояльны по отношению к польскому государству, различным образом участвуя в увеличении военного потенциала Польши, в том числе передавая денежные средства на Фонд национальной обороны и Заем на Противовоздушную оборону. В статье представлена также деятельность небольшого числа жителей исследуемого воеводства, главным образом членов и сторонников Организации украинских националистов, которые совершали различные попытки дестабилизации ситуации и представляли реальную угрозу внутренней безопасности воеводства. Данная ситуация вызывала ответную реакцию польских властей и органов безопасности. В заключительной части статьи описывается ход экстренной и всеобщей мобилизаций в тернопольском воеводстве, а также её влияние на уровень безопасности.